

Studije Balkana i poststrukturalizam

Sanja Lazarević Radak

Balkanološki institut, SANU, Beograd, Srbija

Sažetak

Iako sljedbenici i kritičari poststrukturalizma ističu njegovu apolitičnost, primjena shvatanja proizišlih iz lingvističkog zaokreta, pokazala je sposobnost političkog angažiranja ovog teorijskog pravca. Ona najprije dolazi iz relativizacije struktura, te pozicija moći, pokazujući uslozňjavanje pravaca koji kombiniraju lingvistiku i humanističke pristupe. Ovo se uočava već šezdesetih godina XX st. u društvenim naukama koje relativiziraju ostatke modernizma u nauci. Izrastajući iz studija kulture, postkolonijalne kritike i sinteze historije i književne kritike koje dekonstruiraju stereotipe, javljaju se i studije Balkana. Zadržavajući se na postavci po kojoj su "objektivna mjerila" puki konstrukt, istraživači Balkana ukazuju na relativnost njegovih značenja, njegovu simbolizaciju i ulogu mentalne repetitivnosti u građenju slike ovog dijela svijeta. Polazeći od historije poststrukturalizma, te uzimajući u obzir pravce u koje se granao, moguće je pratiti njegovu ulogu u nastanku savremenih pristupa Balkanu. S tom namjerom izdvojena su shvatanja Mišela Fukoa (Michela Foucaulta), Žaka Lakana (Jacquesa Lacana) i Žaka Deride (Jacquesa Derridae), a Balkan postavljen u okvire paradigmi koje nude ova tri velika imena poststrukturalizma.

Ključne riječi: poststrukturalizam, Balkan, postkolonijalizam, Derida, Fuko, Lakan.

Od objektivne nauke do relativnosti svijeta

Savremena proučavanja Balkana polaze od pretpostavke o procjepu između označenog objekta i njegova eventualnog sadržaja. No, to ne znači da se ona zadržavaju na pokušaju da otkriju “stvarni” / “objektivni” Balkan, već skreću pažnju na provizornost značenja i promjenjivost imenica i pridjeva kojima se ovaj dio svijeta određuje. Poput drugih dijelova svijeta, objekata koji nas okružuju i najzad, nas samih, između termina koji služe za označavanje i skupa asocijacija koje oni mobiliziraju otvara se nešto poput provalije u kojoj iščezavaju druge, moguće imenice kojima bismo mogli označiti isti objekt. Stoga se od kasnih 90-ih godina govori o diskurzivnom, imaginarnom i konstruiranom Balkanu, a ove, danas razumljive i široko rasprostranjene formulacije, imaju korijene u historiji nauke i sežu do trenutka kada su se srele lingvistika i humanističke discipline.

Za razliku od scijentistički orijentiranog XIX st. i prve polovine prošlog vijeka tokom koje se još uvijek vjerovalo u linearni naučni progres, šezdesete godine obilježila je relativizacija nauke. Ona je proizišla iz svjesnosti o ograničenosti ljudske spoznaje i dovela do postepenog raskida s tradicionalnim razumijevanjem istine, esencije i značenja koji su tokom moderne bili neki od stubova samorazumijevanja i “objektivnog” sagledanja svijeta. Poststrukturalističkoj relativizaciji tradicionalnog naučnog znanja prethodio je lingvistički zaokret Kloda Levija Strosa (Claudea Levi-Straussa) i Ferdinanda de Sosira (Ferdinanda de Saussurea) koji drži da znanja ne zavise od reference na svijet, ili od ideja.¹ Naprotiv, odnos između objekta koji se označava i riječi koja je označitelj, ostaje provizoran. Ovo mišljenje podstiče intelektualni zaokret u disciplinama poput filozofije, lingvistike, teorije književnosti, antropologije i psihoanalize.² Poststrukturalizam se ne može smatrati konzistentnim pravcem u koji se smještaju grupe autora i njihovi radovi jer budući da sam poriče pouzdanost znanja, izmiče strogom definiranju i određivanju. Zbog svoje neodređenosti često je opisivane kao pomak od označenog kao označavajućem, od spatijalnog ka temporalnom,

¹ Ketrin Belsi: *Poststrukturalizam: sasvim kratak uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.

² Isto, str. 14.

od konstrukcije ka dekonstrukciji.³ Zato se može shvatiti kao skup nekoherentnih ideja, ili heterogenih radova smještenih u eseje, kritike, studije kojima nedostaje ujedinjujući princip, ali kojima su zajedničke raznolike tematizacije nestabilnosti i fluidnosti ljudskog društva koje proizlaze iz nemogućnosti subjekta da izbjegne djelovanje strukture. Svako od pojedinačnih velikih imena poststrukturalizma dalo je doprinos razumijevanju ovog problema. Npr., Žak Derida (Jacques Derrida) uvodi termin dekonstrukcija, upuštajući se u intelektualnu igru ponovljivih procesa konstrukcije i dekonstrukcije. Delez afirmira vrijednost produktivne granice između stvarnih identiteta i virtuelnih razlika. Mišel Fuko (Michel Foucault) iznalazi porijeklo ograničenosti znanja u historijskoj konstituciji tenzija i problema. Njegova relativizacija istine potkopava epistemološke temelje moderne kritike.⁴ Julija Kristeva prati granice znanja kao rezultat nesvjesnog rada i čini vidljivim lingvističke strukture i opozicije koje ga pokreću.⁵ Žak Lakan (Jacques Lacan) ističe da nikada nismo jedni sa samim sobom jer je ono što naziva Stvarnim izvan domašaja naših sposobnosti artikulacije.⁶ U tom smislu, između znakova koje smo prinuđeni upotrebljavati i naših stvarnih sadržaja nastaje razlika, te procjep koji se ničim ne može zacijeliti i koji proizvodi osjećanje stalne nesigurnosti, nespokoja, aneksioznosti. Tvrđnjom Julije Kristeve da ostajemo stranci samima sebi; Deridinom dekonstrukcijom i potvrđivanjem naše stalne izgnanosti; Fukoovim zaključkom da je nemoguće pobjeći od struktura i hijerarhija – poststrukturalizam se pojavio u svjetlu radikalnog pristupa čovjeku i svijetu.⁷ Pesimističko ili pak relativističko shvatanje subjekta bez svijesti, središta, oslonca, umnogome neodgovornog i neodgovarajućeg za svoje postupke, zamije-

³ Stam, Burgoyne; Flitterman, Lewis: *New Vocabularies in Film Semiotics, Structuralism, Poststructuralism and Beyond*, Routledge, London and New York, 2005, str. 23.

⁴ Mark Haugaard: "The Birth of the Subject and the Use of Truth: Foucault and Social Critique", u: *Ideology After Poststructuralism* (ed.), Siniša Malešević, Ian MacKenzie, Pluto Press, London, Sterling, Virginia, 2002, str. 157.

⁵ James, Williams, *Understanding Poststructuralism*, Acuming Publishing Limited, Chesham, 2005.

⁶ Sean Homer: *Jacques Lacan, Routledge Critical Thinkers*, London, New York, Routledge, 2005.

⁷ Colin Davis: *After Poststructuralism: Reading Stories and Theory*, Routledge, London, New York, 2004.

nilo je vijekovima glorificiranu ideju o čovjeku čiji je ratio jedino sigurno uporište i izvor njegove spoznaje. Na značaju razuma, racionalnog djelovanja i postupanja izgrađen je čitav koncept civilizacije. Ali, ona se pokazala poroznom i prijemčivom za dekonstrukciju. Premda se smatra da je poststrukturalizam apolitičan u namjeri i heterogen u idejama, praksa je pokazala da njegova tematizacija margine nije ni apolitična, ni sasvim relativistička.⁸ Poststrukturalistička nemogućnost da se zamisli društvo bez odnosa moći bila je predmet kritike koja ih predstavlja kao infantilne i rezignirane ljevičare.⁹ Ipak, poststrukturalizam je kao oblik otpora moguće promišljati iz različitih uglova. Oni uključuju političku, socijalnu i etičku dimenziju. Na političkom nivou postaje nužno artikulirati prirodu i mogućnosti otpora usljed širenja fenomena globalizacije. Ona se prepoznaje kao ekspanzija okcidentalnih ili preciznije, američkih interesa koja opravdano širi strah od eksploatacije među brojnim narodima. U radovima poststrukturalista Balkan se često navodi kao primjer regiona u kojem je ovaj proces ostavio dubok trag koji zavređuje istraživanje. Devedesetih godina XX st., kada se Balkan, usljed stjecaja političkih okolnosti, iznova našao u centru pažnje medija Okcidenta, uslijedila je njegova akademska tematizacija. Krajem devedesetih XX st. i početkom o njemu se počelo pisati kao o postkolonijalnoj geografiji.¹⁰ Gajatri Čakravorti Spivak (Gayatri Chakravorty Spivak) ukazala je na Balkan kao na jednu od paradigmatičnih rubnih geografija kojoj pripada budućnost elastičnog shvatanja postkolonijalne kritike.¹¹

Mišel Fuko i diskurs o Balkanu

Takozvana Nova historija uključuje pojam diskursa kako bi interpretirala rupturu i prepreke koje onemogućavaju uspostavljanje historijskog

⁸ Žak, Derida: "Destrukcija i dekonstrukcija", *Evropa na Balkanu*, (ur) Milorad Belančić, B92, Beogradski krug, Beograd, 1998.

⁹ Couzens Hoy David: *Critical Resistance: From Poststructuralism to Post-Critique*, Routledge, London, New York, 2004, str. 6.

¹⁰ Bjelić, Savić (ur): *Balkan as a Metaphor*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2002.

¹¹ Gajatri Čakravorti Spivak, *Kritika postkolonijalnog uma*, Beogradski krug, Beograd, 2005, str. 16.

toka.¹² Diskursi su ono što odista postoji; njih možemo proučavati, oni su otvoreni za preispitvanje; oni su način na koji se konstituira znanje zajedno sa socijalnim praksama, formama subjektivnosti i odnosima moći. Jednovremeno, oni su način mišljenja i proizvodnje znanja; oni određuju funkcioniranje društvenih struktura i definiraju emocionalni život subjekata.¹³ Nalazimo ih u izgovorenim i napisanim rečenicama, tamo gdje se riječ ne dovodi u pitanje, već se njen sadržaj sprovodi kao nešto što se podrazumijeva.

U svojoj studiji *Orijentalizam* iz 1978. godine, Edvard Said (Edward Said) iznosi tezu da je Okcident zagospodario Orijentom, služeći se složenim, vijekovima prikupljenim znanjem. U poststrukturalističkom maniru, Said zaključuje da "Orijent nije inertna prirodna činjenica, niti nešto što prosto postoji, kao što ni Okcident nije nešto što prosto postoji."¹⁴ Geografska područja poput "Orijenta" i "Okcidenta" stvorio je čovek. Tokom prethodnih stoljeća, a naročito u XIX st., evropski putnici akumulirali su veliki broj tekstova o Orijentu i na taj način ga diskurzivno proizveli. Ovo ne znači da su stanovnici dijelova svijeta koji se u literaturi Okcidenta označavaju kao "Orijentalci", a njihove zemlje kao orijentalne, puki rezultati imaginacije, ali snaga izgovorenih i napisanih riječi, akumuliranih podataka koji su predstavljeni kao "činjenice", onemogućila je postojanje heterogenih dijelova svijeta poput Azije, Afrike, Latinske Amerike i na njihovo mjesto izgradila stereotipe, učvrstivši ih uz pomoć diskursa. Kada diskursi jednom ovladaju stvarnošću, teško ih je zamijeniti drugom grupom diskursa ili drugom grupom "istina" o ljudskim grupama. Ovako nastaje ono što imagolozi nazivaju nacionalnim stereotipima – grube, ovlaš uspostavljene slike koje se u historijskom diskursu talože i traju do privremene izmjene političkih okolnosti. Oni u historijskoj perspektivi pokazuju ponovljivost i silovitost istorijske snage koja uspostavlja filter kroz koji se sagleda Drugi.

Na sličan se način u akademskim krugovima na samom Balkanu i izvan njega počelo govoriti i pisati o balkanizaciji. U ovom smislu, Balkan funkcioniše kao diskurs. On je zamišljen, nestvaran koliko i

¹² Mišel Fuko: *Arheologija znanja*, Plato, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Beograd, 1998, str. 14.

¹³ Isto.

¹⁴ Edvard Said, *Orijentalizam*, XX vek, Beograd, 2009, str. 13.

stvaran, te se može smatrati konstruktom. Sve što je ikada napisano i izrečeno o njemu, jeste dio složenog korpusa uz pomoć kojega se smješta na periferiju.

Drugo Fukoovo shvatanje koje se pokazalo značajnim u studijama o Balkanu odnosi se na heterotopiju. Naime, pod heterotopijom Fuko podrazumijeva suprotnost utopiji. Fuko u duševnim bolnicama i zatvorima vidi mjesta iz kojih se širi nadzor i prostore koji trebaju biti nadzirani.¹⁵ Svi subjekti koji se nadziru, u simboličkom smislu, mogu biti dio heterotopije. To su duševni bolesnici, kriminalci, beskućnici, djeca čiji se “pravni” identitet ne zna. Heterotopija može biti svako mjesto koje remeti ustaljeni poredak, pa čak i “civilizacijske principe”. Uloga heterotopije jeste da formira prostor koji je drugi u odnosu na “naš”, da bude neka vrsta opozicije, igrajući kontrastnu ulogu i postajući “prljav”, kada je “naše” “čisto”, “neuređen” kada je naše “uređeno.” Brojni putopisi predstavljaju Balkan kao nužno neuređan, prljav, nerazvijen, da bi se istakla čistoća “našeg”, urednog, razvijenog, koje je u sinonimnom odnosu s civilizacijom – utopijom i slikom savršenstva. Postmoderne geografije Edvarda Sodže (Edwarda Soje) oslonjene su na Fukoovo shvatanje heterotopije. One su danas jedna od ključnih paradigmi, kada je riječ o analizi diskursa, ili pak interpretaciji političkog i ekonomskog stanja u kojem se Balkan nalazi. Edvard Sodža ovakva mjesta ne naziva kolonijama, iako se zadržava na analizi opozicije između centra i periferije.¹⁶ Njegovo shvatanje revitalizira značaj jedne zanemarene nauke – geografije i ističe važnost spatijalnosti. Od prostora i simboličke geografije zavisi kuda će se kretati kapital i u kojim tačkama će biti akumuliran profit. Balkan je jedno od onih mjesta kroz koje kapital prolazi, ali se na njemu ne zadržava. Stoga, ostaje ekonomska i posljedično politička periferija.¹⁷

¹⁵ Mišel Fuko, *Psihijatrijska moć*, Svetovi, Novi Sad, 2000.

¹⁶ Edvard Soja: *Postmodern Geographies: The Reassertation of Space in Critical Social Theory*, Verso, London, New York, 1990.

¹⁷ Edvard Soja: *The Political Organization of Space*, Association of American Geographers, Washington, 1971, str. 68.

Žak Lakan i introjeksija reprezentacije

Lakan dovodi u vezu jezik, nesvjesno i najzad pokazuje na koji način funkcionira proces samo-određivanja. U skladu s njegovim shvatanjima, naš unutrašnji svijet i onaj koji nas okružuje sačinjen je od imaginarnog, simboličkog i stvarnog poretka. Faza ogledala koja se javlja u ranom uzrastu odgovara Frojdu (Freudovu) primarnom narcizmu. U ovoj fazi razvoja dijete počinje prepoznavati vlastitu refleksiju u ogledalu, bilo da je ono stvarno ili simboličko, i ova refleksija pruža mu zadovoljstvo. Svoje tijelo tada vidi kao jedinstveno, što mu pruža osjećanje potpunosti i moći, a što je u suprotnosti s osjećanjem koje proizvodi motorička nerazvijenost. Dijete se identificira sa slikom. Slika postaje ona / on. Faza ogledala drama je u čijim se okvirima subjekt identificira sa slikom i koja dovodi do nastanka otuđenog identiteta. U ovom trenutku alijenacije i fascinacije javlja se Ego, on je efekt slike i stoga je njegova funkcija imaginarna. Ego je zasnovan na iluziji cjelovitosti i moći, te je čitava njegova funkcija svodljiva na održavanje te iluzije. Drugim riječima, on je put ka pogrešnom prepoznavanju, odbijanju da se prihvati istina o vlastitoj nepotpunosti, fragmentiranosti i otuđenosti. Od trenutka kada je slika jedinstva postavljena nasuprot iskustvu fragmentacije, subjekt je uspostavljen kao rival samome sebi. Sličan rivalski odnos prati pojedinca kroz odraslo doba i manifestira se kao osjećaj da su drugi njegovi rivali. Da bi postao subjekt, mora biti potvrđen od drugih. Dakle, vlastita slika određena je pogledom drugoga. U tom smislu, drugi je dokaz vlastitog postojanja, a ljudsko biće jeste organizam u kulturi, čiji je uvjet opstanka postajanje subjektom. Internalizirajući kulturu koja je upisana u označiteljske prakse, od dolaska na svijet postajemo subjekti. Ovo postižemo učeći jezik, određujući se prema drugima i učeći da označavamo.¹⁸

Ukoliko je jezik Drugi i ukoliko su drugi nužan uvjet samoodređenja, postoji samo jedan način na koji možemo potvrditi vlastitu egzistenciju. Drugi nam šalju informaciju o tome ko smo, te od njih u potpunosti zavisimo. S obzirom na to da drugi kao i mi sami ne mogu prevazići rascjep između simboličkog i stvarnog, oni nas prevode u termine kojima raspolažu njihova društva, njihove kulture i jezici. U javnom i privatnom

¹⁸ Ketrin Belsi: *Poststrukturalizam: sasvim kratak uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 61.

diskursu možemo čuti kako se jedna grupa opisuje grupom pridjeva. Potom, možemo čuti kako se ta grupa pridjeva naziva stereotipima, i najzad, shvatiti da slika drugih o nama samima previše ne odstupa od stvarnosti. Naime, u imagologiji i socijalnoj psihologiji poznato je da stereotip nije neistina, već da postoji izvan te istine i funkcionira nezavisno od nje. Ovako dolazimo do problema introjeksije ili internalizacije. Ukoliko izvan drugoga ne postojimo, nužno prihtavamo njegovu sliku nas samih i ponašamo se u skladu s njom. Lakan bi zaključio da se na ovaj način uspijevamo identificirati s iluzijom cjelovitosti. Ovaj proces prepoznaje se i na nivou grupne samo-identifikacije. Putopisi, kolonijalni i drugi izveštaji koji svjedoče o susretu s drugim, pokazuju na koji se način društvena grupa identificira sa stereotipima u kojima je predstavljena. Balkan je samo jedan u nizu primjera ovakve samo-identifikacije. Prilikom analize javnog diskursa i presjeka ekonomskog, političkog i uopće društvenog stanja, teško je odoljeti utisku da se pojedine reprezentacije poklapaju s onim što figurira kao praksa. Na ovaj način konstruirani su “tipični” predstavnici Druge Evrope – seljaci, ratnici, ili “orijentalci”.¹⁹ Ove grupe stereotipa mogu se raščlaniti, tako da u svakoj od njih budu prepoznatljivi klišeji o ljenosti, kafanskom životu, neorganiziranosti, sporosti, ali se oni također mogu obuhvatiti u jedinstvene cjeline o orijentalnom i balkanskom mentalitetu. Stereotip često funkcionira poput ogledala u kojem se društvo divi sebi samome, ili pak doprinosi vlastitoj periferizaciji potvrđivanjem osobina u kojima ga određuje drugi.

Lakanovo djelo, kada je riječ o Balkanu, bilo je plodno tlo za nastanak novih ideja. Među njima se izdvajaju radovi Julije Kristeve u kojima objašnjava na koji način imigranti, iskusiivši alijenaciju prilikom identifikacije putem drugoga, postaju drugi samima sebi. Koncepti stranosti, kosmopolitizma, naseljavanja i gostoprimstva prepoznaju se izvan strogih kategorija mjesta i regiona. Oni Kristevoj nude alternativu ideji o evropskom identitetu, koja dominira univerzalističkim radovima. Ona se okreće novim konceptima i novom sagledanju nacionalnog identiteta i kulturne razlike.²⁰ Zazor od stranaca i njihovo omalovažavanje dolaze iz svijesti o nestabilnosti simboličkog poretka, svijesti o tome da

¹⁹ Sanja Lazarević Radak: *Na granicama Orijenta*, Mali Nemo, Pančevo, 2011, str. 247.

²⁰ Leonard Philip: *Nationality between Poststructuralism and Postcolonial Theory: A New Cosmopolitanism*, Palgrave, Macmillan, New York, 2005, str. 27.

oni mogu preokrenuti dominantne vrijednosti društva u koje dolaze jer su i sami svjedočanstva alternativnog načina življenja. U svakome od nas postoji stranac koji je svjestan mogućnosti relativizacije onoga u šta vjerujemo i čega se čvrsto držimo. U postkolonijalnom svijetu, gdje su stare vrijednosti srušene, a nove se nameću ili još nisu uspostavljene, ili se pak teži retradicionalizaciji, koja garantira povratak tzv. autentičnosti, identitet postaje predmet žudnje. Naravno, on se nikada zaista ne može zadobiti jer je izgubljena veza sa stvarnim. U tom smislu, izgubljena je veza s onim jedinim što bi moglo biti garant ili zamjena za izgubljeni identitet. Uvid u političke i kulturne situacije u postkolonijalnim društvima Azije i Afrike i balkanskim društvima pokazuje snagu težnje za pripadanjem. Identitet postaje diskurs, teži se njegovu zadobijanju, njegovu potvrđivanju u mjeri u kojoj je za njega moguće žrtvovati druge i sebe. Psihoanalitička teorija i jezik želje kod Kristeve ukazuju na posljedice alijenacije imigranata, ali također usklađuju podređenost geografije Balkana globalnom kapitalu.²¹

Žak Derida i mogućnosti dekonstrukcije

Derida polazi od poststrukturalističke postavke da uobičajena razlika između subjektivnog i objektivnog više nije održiva jer je subjekt proizveden izvan sebe. Subjekt nije autor, on ništa ne otpočinje, njegove ideje, misli, njegov jezik i postupci zapravo nisu njegovi, već su samo karike u lancu naučenog koje se prenosi po inerciji.²² Nema objektivnog znanja jer ono nije svojina subjekta. Ovako Derida dovodi u pitanje tradiciju zapadne filozofije, pokazujući da je kultura, čiji je ona proizvod, zasnovana na binarnim opozicijama. Nemogućnost da se oslobodi čitava lanca hijerarhijski vrednovanih termina zatvara kulturu u repetitivni krug i prikazuje je kao neproduktivnu. Gajatri Spivak oslanja se na Deridinu dekonstruktivističku strategiju. Ona najprije uvodi pojam subalteriteta da bi pokazala na koji se način kolonijalni diskurs odnosi prema postkolonijalnoj sadašnjosti. Njeno najznačajnije djelo *Kritika postkolonijalnog uma* ukazuje na tekstove koji oblikuju naše

²¹ Dušan Bjelić: "Radikalni konzervativizam balkanske geo-psihoanalize", u: *Interkulturalnost*, oktobar, 2012, br. 4, str. 12–36.

²² Culler Johnson: "Jacques Derrida", *Structuralism and Since 1979*, Oxford University Press, 1978, str. 54.

razumijevanje društvenog svijeta i dovode u pitanje opoziciju između književnog / filozofskog teksta i tzv. realnosti.²³ Poput Deride, Spivak ukazuje na snagu zapadne epistemologije, ali dekonstruktivističkom kritikom kolonijalne književnosti Jejsa, Vudsvorta, Vulf i drugih. Koristeći se dekonstrukcijom kao moćnim političkim sredstvom, Spivak se usmjerava na retoričke tačke koje stabiliziraju konvencionalne predstave o istini i stvarnosti. U tom smislu, poput Deride, ukazuje na tekst koji oblikuje naše razumijevanje društva i dovode u pitanje opoziciju između predstave i političke / ekonomske "stvarnosti". U ovom slučaju, riječ je o stvarnosti zapadne moći koja je akumulirana u kolonijalnim romanima i kolonijalnim izvještajima koji su poslužili kao inspiracija za prvu grupu kulturnih proizvoda. Stvarnost proizvodi kolonijalni tekst koji ulazi u javni diskurs, nastavljajući funkcionirati u vanjskoj politici. U književnosti nastaloj tokom kolonijalnog perioda, prisutne su aluzije na kolonijalne teritorije kao *terra incognita*, *terra nullus*, *vasted lands*. Primjeri koje daje Spivak i koji potječu mahom iz Indije, mogu se zamijeniti primjerima s Balkana. Naime, zadatak prvih britanskih putnika na Balkan bio je da ga upišu u svoje mape. Stanje koje su na njemu zatekli ili predstava koju su o njemu stekli navela ih je da ga izmjestite na periferiju.²⁴ Krajem XIX st., engleski i američki putnici pisali su o Balkanu u kolonijalnom maniru koji odlikuje tekst o drugim, dotada nedovoljno poznatim dijelovima svijeta. Putnik koji stupa na tlo "nepoznate Evrope" konstatira neciviliziranost prostora, nedovoljnu iskorištenost terena koja proizlazi iz neukosti stanovništva i njihove kulturne inferiornosti.²⁵ Spivak uvodi termin "epistemološko nasilje" da bi pokazala kako se zapadno znanje koristi da bi politička moć bila sprovedena nad ne-zapadnim kulturama.²⁶

O Deridinu promišljanju situacije na Balkanu može se govoriti i nezavisno od direktne veze s postkolonijalnom misli. Njegova gostovanja

²³ Gajatri Čakravorti Spivak: *Kritika postkolonijalnog uma*, Beogradski krug, Beograd, 2005, str. 17.

²⁴ Sanja Lazarević Radak: *Nevidljivi Balkan: Prilog istoriji postkolonijalnih geografija*, Mali Nemo, Pančevo, 2014, str. 147.

²⁵ Sanja Lazarević Radak, *Otkrivanja Balkana*, Mali Nemo, Pančevo, 2013, str. 70.

²⁶ Sanja Lazarević Radak, *Nevidljivi Balkan: Prilog istoriji postkolonijalnih geografija*, Mali Nemo, Pančevo, 2014, str. 177.

i razgovori o “balkanskoj situaciji”, koliko i knjiga *Odmetničke države*²⁷ ostaju u vezi s perifernom pozicijom u kojoj se nalazi i Balkan. Ta pozicija uporediva je s pozicijom odmetnika, odbjeglog, obilježenog, onoga koji je primoran da živi na rubu usljed stalne strijepnje Okcidenta da bi on mogao narušiti stubove na kojima je postavljena civilizacija. Kada je boravio u Beogradu 1992. godine, započinjali su prvi sukobi u Sarajevu. U intervjuu objavljenom u knjizi *Evropa na Balkanu*, Derida objašnjava da je ovaj ratni sukob još jedan u nizu signala o nužnosti prevazilaženja evropocentrizma i iznalaženja novih epistemologija, označujući podrhtavanje tla na kojem stoji Evropa.²⁸ To podrhtavanje tla ima izvjesnu dinamiku i kako vrijeme odmiče postaje sve jače. U tom smislu, debate o načinima izlaska iz Evrope i njene epistemologije, o prevazilaženju evropejstva, evropskih tradicija i evropocentrizma postajale su sve učestalije.

Poststrukturalizam, politički angažman i Balkan

Teri Iglton (Terry Eagleton) i drugi kritičari koji zagovaraju jasnoću misli, važnost definiranja i ideološko pozicioniranje, smatraju da je poststrukturalizam uhvaćen u vlastitu klopku samo-teatralizacije, introspekcije, nesistematičnosti, ahistoričnosti i najzad banalnosti koja ga onemogućuje da pruži otpor dominantim institucijama pomoću uvjerljive analize društvenog sistema. Poststrukturalizam je u skladu s ovim daleko od radikalne kritičke teorije; on konstruira socijalno iskustvo kao formu tekstualnosti, pa su i njegova obrazloženja i odgovori na društvene probleme oblik diskurzivne simulacije sačinjen od imperijalne fikcije. Ukoliko poststrukturalizam shvatimo kao tlo na kojem je izrastao postkolonijalizam, jasno je da se ovaj intelektualni pokret ne može smatrati politički indiferentnim. Počev od Mišela Fukoa, koji skreće pažnju na postupke kontrole i marginalizacije subjekata, jasno je da su poststrukturalistička shvatanja, iako bez eksplicitne namjere da problematiziraju političko, neodvojive od kritike odnosa moći. Marginalizacija subjekta i njegova “nevidljivost” koji se postižu složenom i suptilnom igrom diskursa, prepoznaju se kao osnova za kritiku odnosa nejednakosti. Uostalom, činjenica da će upravo shvatanje diskursa

²⁷ Žak Derida: *Odmetničke države*, Beogradski krug, Beograd, 2007.

²⁸ Isto, str. 152.

poslužiti Edvardu Saidu da objasni način na koji je Okcidentu uspjelo da ovlada Orijentom, svjedoči o političkoj vrijednosti koncepta znanje / moć. Iako poststrukturalisti kao da otvoreno nemaju šta kazati o globalizaciji, transnacionalnosti, antikolonijalnoj borbi i manjinskom diskursu, upravo oni daju početni impuls dijalogu o posljedicama imperijalizma. Premda se Lakan bavi načinom na koji organizam postaje subjekt i premda njegova teorija o gledala nema ništa s političkim odnosima, razumijevanje uloge jezika kao Drugog i njene veze s drugima, utire put ka teoriji o samo-razumijevanju i samo-definiranju posredstvom slike koju nam šalju “drugi” subjekti. Ukoliko se Balkan može smatrati postkolonijalnom geografijom, utoliko je poststrukturalizam kritički pravac koji je omogućio da teoretičari savremenog društvenog stanja Balkan prepoznaju kao periferni prostor i istaknu postupke njegova diskurzivnog oblikovanja.

Literatura

- Ketrin Belsi: *Poststrukturalizam: sasvim kratak uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Bjelić Savić (ur.): *Balkan as a Metaphor*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2002.
- Dušan Bjelić: “Radikalni konzervativizam balkanske geo-psihoanalize”, u: *Interkulturalnost*, oktobar, 2012, br. 4.
- David Couzens Hoy: *Critical Resistance: From Poststructuralism to Post-Critique*, Routledge, London, New York, 2004.
- Culler Johnson: “Jacques Derrida”, *Structuralism and Since 1979*, Oxford University Press, 1978.
- Davis Colin: *After Poststructuralism: Reading Stories and Theory*, Routledge, London, New York, 2004.
- Žak Derida: *Odmetničke države*, Beogradski krug, Beograd, 2007.
- Žak Derida: “Destrukcija i dekonstrukcija”, u: *Evropa na Balkanu*, (ur.) Milorad Belančić, B92, Beogradski krug, Beograd, 1998.
- Mišel Fuko: *Psihijatrijska moć*, Svetovi, Novi Sad, 2000.
- Mišel Fuko: *Arheologija znanja*, Plato, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Beograd, 1998.
- Mark Haugaard: “The Birth of the Subject and the Use of Thruth: Foucault and Social Critique”, u: *Ideology After Poststructuralism* (ur.) Siniša Malešević, Ian MacKenzie, Pluto Press, London, Sterling, Virginia, 2002.
- Sean Homer: *Jacques Lacan, Routlegde Critical Thinkers*, London, New York, Routledge, 2005.
- Julija Kristeva: *Strangers to Ourselves*, Columbia University Press, 1991.

- Kata Kulavkova (ur.): *Balkanska slika na svetot*, MANU, Skopje, 2006.
- Sanja Lazarević Radak: *Otkrivanje Balkana*, Mali Nemo, Pančevo, 2013.
- Sanja Lazarević Radak: *Nevidljivi Balkan: Prilog istoriji postkolonijalnih geografija*, Mali Nemo, Pančevo, 2014.
- Sanja Lazarević Radak: *Na granicama Orijenta*, Mali Nemo, Pančevo, 2011.
- Philip Leonard: *Nationality between Poststructuralism and Postcolonial Theory: A New Cosmopolitanism*, Palgrave, Macmillan, New York, 2005.
- Burgoyne Stam; Lewis Flitterman: *New Vocabularies in Film Semiotics, Structuralism, Poststructuralism and Beyond*, Routledge, London and New York, 2005.
- James Williams: *Understanding Poststructuralism*, Acuming Publishing Limited, Chesham, 2005.
- Gajatri Čakravorti Spivak: *Kritika postkolonijalnog uma*, Beogradski krug, Beograd, 2005.
- Said Edvard, *Orijentalizam*, XX vek, Beograd, 2009.
- Edvard Soja: *Postmodern Geographies: The Reassertation of Space in Critical Social Theory*, Verso, London, New York, 1990.
- Edvard Soja: *The Political Organization of Space*, Association of American Geographers, Washington, 1971.
- Philip Leonard: *Nationality between Poststructuralism and Postcolonial Theory: A New Cosmopolitanism*, Palgrave, Macmillan, New York, 2005.

Balkan Studies and Post-structuralism

Summary

Poststructuralist “theories” which were criticized as a static and schematic tradition within the forms of theoretical dogmas, did not remain insensitive to intercultural heritage. Starting from Michel Foucault, who draws attention to the processes of control and marginalization of subjects, it is clear that the poststructuralist conception, although without explicit intention to question the political is still inseparable from the critique of power relations. Although Lacan deals with the way in which the body becomes subject and although his mirror-stage theory have nothing to do with political relations, understanding of the role of language as a second and its links with others, paves the way for the theory of self-understanding and self-definition through the pictures they sent us” other “subjects. These concepts are woven into imagological identifying constructs, the work of Julia Kristeva strangeness and Balkan otherness by Slavoj Žižek. Finally, Jacques Derrida, not only deconstruct the logic on which Western epistemology is built, but he allows the freedom of non-western ways of conceptualizing. On several occasions he was directly involved in the

political debate by showing the implications of deconstruction on Eurocentrism. If the Balkans can be considered a postcolonial geography, a post-structuralist critics enabled the theoreticians of the contemporary social situation, to recognize the Balkans as peripheral space and highlight the actions of his discursive formation.